

N. N. KULIKOVA — J. MIEDZGOVÁ: Etika utilitarizmu i sovremennaja borba idej. [Etika utilitarizmu a súčasný ideový boj.] Moskva 1986, 167 s.

Práca N. N. Kulikovovej a J. Miedzgovej, venovaná kritike utilitarizmu, dokumentuje súčasnú naliehavú potrebu kritického vyrovnávania sa s buržoáznymi etickými koncepciami.

Prevažná časť práce i jej celkové členenie predstavuje úsilie o zachytenie povahy a funkcie súčasného utilitarizmu v historickej perspektíve. Prvá kapitola *Východiská súčasnej utilitaristickej etiky*, J. Bentham — *zakladateľ etiky utilitarizmu* bližšie vymedzuje pojem utilitarizmu, ktorý v predmetnom význame znamená „zvláštnu etickú normatívnu teóriu, ktorá dosiahla kulminálny bod svojho rozvoja v druhej tretine 19. stor.“ (s. 8) Autorky tu bližšie osvetľujú povahu utilitarizmu ako prepojenia konzekvencializmu a hedonistického princípu, ktoré stotožnením dobra a úžitku ústi do formulovania základnej požiadavky klasickej utilitaristickej doktríny (princíp summum bonum). Oprávnené hodnotia tento utilitarizmus ako subjektívno-idealistickú koncepciu morálky, ktorá jej obsah redukuje na jednoduché psychické javy a poukazujú na súvislosť medzi formalizmom, abstraktnosťou a ahistorizmom tejto koncepcie a koncepciou človeka a spoločnosti, z ktorej utilitarizmus vychádzal.

Pomerne veľa miesta venujú autorky v rámci prvej kapitoly historicko-kritickej analýze formovania názorov zakladateľov utilitarizmu J. Benthama a J. S. Milla. Zo súvislostí, ktoré sa najvýraznejšie podieľali na kryštalizovaní Benthamovej utilitaristickej doktríny, tu autorky oprávnené vyzdvihujú jeho poplatnosť tendenciám epochy rozvinutého kapitalizmu (osvietenský pátos a snaha

o „zvedechenie“ etiky), ústiacu do postulovania „ľudskej prirodzenosti“ ako základu etických úvah o človeku. Ich analýzy tu mapujú spôsob, akým sa Benthamovi do jeho naturalistickej a empiricky chápaného človeka premietol obraz typického anglického buržoázneho vlastníka tých čias a ako sa tento so všetkými svojimi charakteristickými vlastnosťami stal základom jeho etickej koncepcie. Autorky v dejinnej perspektíve ukazujú, do akej miery bol Bentham poplatný predchádzajúcim koncepciám užitočnosti (najmä koncepciám francúzskych materialistov 18. stor.) a čím sa jeho koncepcia od nich odlišovala. Diferencovanou analýzou prichádzajú k oprávnenému záveru, že svojou absolutizáciou induktívno-empirickej metódy a odvíjaním svojej koncepcie od zmyslovo-praktickej skúsenosti jednotlivca (vlastníka) Bentham neprekročil, ba v istých súvislostiach dokonca ochudobnil etické názory týchto svojich predchodcov (s. 36). Povaha i základné obmedzenia Benthamovej koncepcie vystupujú najvýraznejšie do popredia na miestach, kde autorky konfrontujú jeho víziu budúcej spoločnosti, založenej na šťastí jej jednotlivých členov s Marxovým obrazom budúcnosti.

Pri celkovom hodnotení Benthamovej koncepcie však autorky vyčleňujú aj momenty, ktoré v dejinnej perspektíve vývinu buržoázneho myslenia zohrali progresívnu a pozitívnu úlohu.

V závere prvej kapitoly stručne naznačujú ďalší vývin utilitarizmu v koncepcii J. S. Milla. Posun oproti Benthamovi vidia v polarite vzťahu medzi empirizmom a racionalizmom

v zmysle Millovhovho prehĺbenia racionálnej stránky etického učenia ako aj v jeho snahe zosúladiť princíp egoistického úžitku s tradičnými hodnotami buržoázneho vedomia.

Autorky postupujú diferencovane aj pri celkovom hodnotení klasického utilitarizmu. Poukazujú na jeho chybné metodologické základy, spočívajúce v „stotožňovaní faktov života s faktami teórie“ (s. 50 ako aj nerozčlenenosti sféry morálnych vzťahov, morálneho vedomia a teórie morálky, čo viedlo k traktovaniu teoretických problémov na rôznych, vzájomne nezlúčiteľných úrovniach. Zároveň kvalifikujú utilitarizmus ako teóriu, dokonale vyjadrujúcu potreby a záujmy buržoáznej spoločnosti, ktorá podstatne ovplyvnila ďalší rozvoj politickej ekonómie a právnej vedy a napokon aj ako „teóriu, ktorá mala nemalý vplyv na revolučno-praktickú činnosť ľudí tých čias“ (s. 56).

Druhú — rozsahom najväčšiu kapitolu práce *Etika utilitarizmu a súčasnosť* rozčlenili autorky do niekoľkých paragrafov. Prvý z nich *Formovanie súčasného utilitarizmu* zahrnuje obdobie od Mooreovho pokusu vybudovať nehedonistickú normatívnu utilitaristickú koncepciu až po sedemdesiate roky nášho storočia. Špecifikovanie súčasného utilitarizmu si tu autorky pripravujú stručným prehľadom vývinu súčasnej etiky v anglofónnej oblasti, na základe ktorého formulujú dve základné črty vývinu buržoáznej etiky 20. stor.: 1. odklon od špekulatívnej etiky (najmä pod vplyvom emotivistických etických analýz); 2. skutočnosť, že normatívna etika sa ocitá mimo teoretického záujmu buržoáznych filozofov.

Za zlomový moment v tejto situácii považujú autorky skúsenosti druhej svetovej vojny, ktoré v konečnom dôsledku viedli k deklarovaniu potreby normatívnej etiky a ktorým vy-

šiel v ústrety práve utilitarizmus. Špecifikom novej vlny rozvoja utilitaristickej etiky, čerpajúcej najmä z podnetov vonkajšej kritiky, vidia v spore o povahu etického odkazu J. S. Milla, ktorý vyústil do sporu o definovanie utilitarizmu ako „utilitarizmu činu“, resp. „utilitarizmu pravidiel“. V tomto duchu prezentujú aj koncepcie jednotlivých predstaviteľov oboch línii. Oba termíny zaviedol r. 1959 R. B. Brandt na rozlíšenie dvoch formujúcich sa línii v rámci utilitarizmu: „utilitarizmus činu“ pre koncepcie, ktoré „stoja na oveľa dogmatickejšej pozícii, prísnejšie sa pridržajú záverov klasikov utilitarizmu“ (s. 71) a „utilitarizmus pravidiel“ pre koncepcie, usilujúce o prekonanie neprijateľných dôsledkov činu začlenením systému morálnych pravidiel do morálnych súdov.

Nasledujúcich pätnásť až dvadsať rokov vývinu prezentujú autorky ako čisto vnútorný boj medzi spomenutými líniami, v ktorom absentoval akýkoľvek kontakt s neutilitaristickým prostredím. Týmto koncepciám podľa nich v konečnom dôsledku uniká špecifickosť etickej problematiky, a ich závery majú povahu abstraktno-idealistického morálneho ideálu, ktorý nemôže byť reálne prítiažlivý.

V ďalšom paragrafe tejto kapitoly mapujú autorky tendencie súčasného utilitarizmu v najvlastnejšom zmysle slova (sedemdesiate—osemdesiate roky tohto storočia). Procesy, prebiehajúce v oblasti etickej teórie sú podľa nich poplatné všeobecnému trendu dezintegrácie filozofických smerov a škôl a stierania hraníc medzi nimi. Etické teórie súčasnosti sa podľa nich vyznačujú prenesením dôrazu z teoreticko-metodologických problémov na praktické morálne problémy každodenného života. Z tohto hľadiska si všímajú najmä povahu

tzv. situačnej etiky (najmä lekárskej), ktorej teoretickým základom sa stal „utilitarizmus činu“. Abstraktnosť riešenia páľčivých etických problémov súčasnosti demonštrujú na koncepciách niektorých jej predstaviteľov (Brandt, Hare). Väčšiu pozornosť venujú koncepcii R. M. Harea ako jedného z najvýznamnejších predstaviteľov, hlásiacich sa k normatívnej koncepcii utilitarizmu a charakterizujú jeho koncepciu ako zvláštnu formu „utilitarizmu pravidiel“ so zmyslom pre praktickú úlohu filozofie pri riešení morálnych problémov. Oceňujú Hareov zmysel pre komplikovanosť morálnej situácie, ktorý sa prejavil v jeho rozlíšení medzi intuitívnou a kritickou úrovňou morálneho myslenia, avšak zároveň upozorňujú, že princípy kritickej úrovne stotožňuje Hare s princípmi „utilitarizmu pravidiel“ a kvalifikujú jeho koncepciu ako spojenie formálno-racionalistického ideálu „utilitarizmu pravidiel“ s princípmi zdravého rozumu (s. 95).

Tretí paragraf tejto kapitoly *Neoutilitaristické chápanie subjektu* načrtáva súvislosť medzi celkovou orientáciou súčasného utilitarizmu, celkovým chápaním spoločenskej skutočnosti a dôsledkami, ktoré z týchto pozícií plynú pre chápanie morálneho subjektu. Tak napríklad autorky poukazujú na súvislosť medzi Smartovým fyzikálnym redukcionizmom v chápaní človeka a jeho etickými názormi, predstavujúcimi absurdný obraz absolútne výkonného „supermana“, ktorý dosahuje šťastie elektrickou stimuláciou príslušných mozgových centier.

Pri celkovom hodnotení súčasných etických koncepcií z hľadiska chápania morálneho subjektu upozorňujú na ich základný nedostatok, na skutočnosť, že strácajú zo zreteľa celostnosť osobnosti a že odtrhávajú individuálnu morálnu sféru od sféry

sociálnych rozhodnutí. Problematiku morálneho subjektu centrujú autorky do chápania utilitaristického morálneho ideálu a konštatujú, že „základným teoretickým nedostatkom morálneho ideálu utilitarizmu, ktorý je logicky sledovateľný zo základných utilitaristických princípov a zavŕšený utopickým obrazom morálneho svätca či askétu, je jeho utopická abstraktnosť, ktorá v praxi súvisí s neschopnosťou prekonať hranice existujúceho“ (s. 144).

V poslednom paragrafe tejto kapitoly *Súčasná utilitaristická etika — boj názorov* prezentujú autorky súčasný utilitarizmus na pozadí jeho hodnotenia a kritiky z neutilitaristických buržoázných etických pozícií. Autorky sumatívne formulujú niektoré základné typologické znaky súčasného utilitarizmu a výstižne vymedzujú jeho metodologické východiská, ktoré profilujú jeho celkový charakter. V tejto súvislosti konštatuje, že súčasný utilitarizmus znamená celkové pozdvihnutie teoretickej úrovne utilitarizmu, no jeho podstatné metodologické obmedzenie — odtrhávajúce podstaty morálky od iných druhov ľudskej činnosti a širšieho sociálneho kontextu vôbec podmieňuje spôsob, akým nastoľuje i teoreticky rozpracováva jednotlivé problémy.

Ak názov práce nie je iba označením ideového boja v rámci samostatného utilitarizmu, potom treba obsah tretej kapitoly *Marxistický vzťah k princípu užitočnosti* chápať ako pozitívne rozpracovanie problémových okruhov, ktoré boli v predchádzajúcich kapitolách oprávneným terčom všeobecných kritických poznámok. Autorky vychádzajú z predpokladu, že z marxistického hľadiska princíp užitočnosti „vo svojom základe prekračuje hranice etického poznania, predstavuje objektívny princíp vývinu ako aj princíp poznávania a hodnoto-

vej orientácie človeka“ (s. 136). Podľa autoriek má teda princíp užitočnosti významnú teoreticko-metodologickú funkciu, ktorá úzko súvisí s obsahom fungujúcich systémov, na ktorý sa vzťahuje. Základom bližšieho vymedzenia povahy tohto princípu je pre nich teda systémový prístup, presnejšie všeobecná teória systémov P. K. Anochina, ktorý pojem systému nevyhnutne spája s takým vzájomným pôsobením jeho prvkov, ktoré vedie k cielenému užitočnému efektu. Autorky uzatvárajú, že „za systémotvorný princíp treba považovať užitočný výsledok systému“ a že „systém existuje potiaľ, kým dáva užitočný efekt“ (s. 136). Inými slovami, dostatočnosť užitočného výsledku podmieňa existenciu každého systému (s. 135). Aj v odpovedi na otázku, čo je kritériom dostatočnosti tohto výsledku, sa autorky prikláňajú k Anochinovi, podľa ktorého je týmto kritériom to, či konečný efekt zodpovedá modelu, ktorý sa tvorí už v počiatočných štádiách a predchádza efektu. Pre sociálne systémy potom podľa autoriek platí, že keďže tieto modely sú reprezentované cieľovým zameraním systémov, vyjadrujúcim potreby historického rozvoja, „to, ako konečný výsledok každého sociálneho systému zodpovedá objektívnym potrebám, bude určovať dostatočnosť alebo nedostatočnosť jeho užitočného efektu“ (s. 136).

Takto systémotvorne chápaná užitočnosť si však vyžaduje presnejšie vymedzenie hneď v niekoľkých smeroch. Predovšetkým vzniká otázka, či aj pri známych ťažkostiach, s akými je spojené definovanie systému vo všeobecnej teórii systémov, možno na tejto najvšeobecnejšej úrovni definovať systém prostredníctvom užitočnosti alebo či ju ako systémotvorný prvok netreba rezervovať len pre určité typy systémov (napr. sociálne?).

Ďalej, bližšiu špecifikáciu si podľa nášho názoru zasluhuje i vyžaduje aj bezprostredné stotožňovanie objektívnych potrieb historického vývinu s cieľovým zameraním sociálneho systému. V zložitej dialektike reprodukčného cyklu sociálneho systému, ktorú potvrdzuje, napríklad, aj reálna súčasná spoločenská prax, sa tento vzťah nejaví tak jednoznačne a priehľadne. Vznik, napríklad otázka, ako na tomto základe vysvetliť existenciu a pretrvávanie takých systémov morálky (napr. náboženskej alebo malomeštiackej), ktoré svojou povahou nezodpovedajú objektívnym potrebám historického rozvoja a nevedú teda k užitočnému efektu, „aby sa úspešne potvrdili v systéme vyššieho rádu [v danom prípade spoločnosti] a zabezpečili efektívne fungovanie jeho prvkov“? (s. 137)

Rovnako odvolávanie sa na morálnu nevyhnutnosť ako kritérium užitočnosti morálneho systému [„v morálnom systéme je jeho užitočný „efekt“ spojený s výsledkom morálnych činov, s tým, ako zodpovedajú morálnej nevyhnutnosti atď.“] (s. 143) si vyžaduje bližšie osvetlenie samého pojmu „morálna nevyhnutnosť“. Zdá sa, že autorkami preferovaný systémový prístup, pri ktorom definujú užitočnosť ako systémotvorný prvok, by bol oveľa efektívnejší a adekvátnejší pri skúmaní problémového okruhu, ktorý autorky načrtávajú v závere tejto kapitoly otázkou, či princíp užitočnosti pôsobí aj v podmienkach socializmu. Systémový prístup tu pôsobí ako „prostriedok obsahového skúmania funkcií a štruktúry morálky v systéme spoločenských vzťahov“ (s. 143). Táto sféra predstavuje zložitú dialektiku vzťahov medzi osobným a spoločenským záujmom, osobným a spoločenským úžitkom a mravnosťou, ktorá sa nedá redukovať na jednoduché konštatovanie priority spoloč-

ského, ako to robia autorky v konštatovaní, že „iba v podmienkach socializmu spoločenský úžitok vystupuje ako hodnotovo-orientujúci v správani všetkých tried a vrstiev spoločnosti...“ (s. 147) alebo v tvrdení, že „osobné blaho nemôže byť kritérium mravného preto, že keby sme osobnému blahu pripísali samostatný význam, význam východzej morálnej hodnoty, dostaneme sa k oslabeniu princípu všeobecného blaha“ (s. 148). Rovnako konštatovanie, že „za skutočne mravný čin možno považovať taký, ktorý smeruje k spoločenskému blahu“ (s. 148) zjednodušuje komplikovanosť problému morálneho hodnotenia i morálnych vzťahov.

Otázka, ktorej riešenie sa zdá byť z hľadiska súčasných spoločenských potrieb najnosnejšie — totiž problém existencie utilitaristických postojov a prejavov v rámci socialistických spoločenských vzťahov a skúmanie príčin ich reprodukcie za socializmu, je v práci načrtnutá len okrajovo. Existencia týchto postojov sa tu chápe v podstate ako nepodstatný jav, zapríčinený prechodnými ťažkosťami bu-

dovania socializmu a vplyvom buržoáznej propagandy. Táto otázka si však podľa nás zasluhuje oveľa väčšiu pozornosť a vyžaduje systémové začlenenie morálneho systému do širšieho kontextu životných reálnych aktivít ľudí, ktoré je predpokladom vyjasnenia miesta a funkcie týchto negatívnych prejavov v súčasnej spoločenskej praxi i predpokladom ich následného prekonania.

Záverom ešte poznámka k celkovému členeniu práce, ktoré sa zdá byť vzhľadom k celkovému zameraniu publikácie neproporčné. Väčšiu pozornosť by si podľa nás zasluhovali analýzy skutočne súčasných predstaviteľov utilitarizmu (sedemdesiate—osemdesiate roky), ktorým je v práci venované pomerne málo miesta v prospech historických analýz, ktoré v našej etickej literatúre už nie je neznáme. Na druhej strane treba oceniť, že práca aspoň v stručnom prehľade oboznamuje čitateľa s týmito súčasnými koncepciami a pripravuje tak pôdu pre ich prípadnú subtilnejšiu analýzu.

Lubica Hábová

KATEGORIÁLNY STATUS ĽUDSKEJ ČINNOSTI

M. V. DEMIN: Priroda dejatel'nosti [Povaha činnosti]. Izd. Moskovskogo universiteta, Moskva 1984, 168 s.

Problematika činnosti má nepochybne značný teoretický a praktický význam. Ako je známe, sovietski filozofi sa už niekoľko rokov zaoberajú vymedzením ľudskej činnosti ako východiskovej kategórie historického materializmu. Ucelená marxisticko-leninská koncepcia činnosti sa doposiaľ iba tvorí a jej napredovaniu bráni vágnosť a nejednotnosť v chápaní obsahu pojmu „činnosť“, ďalej neujasnenosť jej štruktúry, resp. ne-

dostatočné rozpracovanie mechanizmov jej determinácie. K uvedeným otvoreným problémovým okruhom zaujíma stanovisko profesor Moskovskej štátnej univerzity M. V. Demin v rozsahom nevelkej monografii, ktorá predstavuje koncentrované zhrnutie výsledkov bádania, ktoré sa už predtým publikovali v samostatných štúdiách, najmä na stránkach časopisov *Filosofskije nauki* a *Vestnik MGU* (serija filosofija). Sympatické je, že